

Η ΡΩΔΟ-ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΡΟΕΛΕΥΣΙΣ ΤΗΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ ΣΤΗΝ ΓΕΛΑ ΚΑΙ ΤΟΝ ΑΚΡΑΓΑΝΤΑ*

Paolo Daniele Scirpo

Περίληψις

Η λατρεία του Ηρακλέους μαρτυρείται στην Γέλα και στον Ακράγαντα από μικρές αλλά σημαντικές ενδείξεις, επί το πλείστον αρχαιολογικές, και διατηρείται ζωντανή καθ' όλη τη διάρκεια της κλασσικής και ελληνιστικής εποχής.

Σε αυτό το άρθρο, ακολουθούνται τα ίχνη της λατρείας αυτής στα νησιά (Ρόδο και Κρήτη) από όπου, κατά τον Θουκυδίδη, προήλθαν οι άποικοι που ίδρυσαν την Γέλα (689/8 π.Χ.) στη νότια ακτή της Σικελίας και επισημαίνεται η 'πολιτισμική' διάσταση της ηρωικής μορφής του, ως καταλληλότερο εργαλείο στην προσπάθεια των Ελλήνων να αναπαράγουν στο αυτόχθονο τριγύρω τους περιβάλλον τις ιδανικές συνθήκες ζωής που στερούνταν στην πατρίδα, ώστε να εξασφαλίσουν την κατοχή τους.

Λέξεις – κλειδιά: Ηρακλής, Γέλα, Ακράγας, Ρόδος, Κρήτη

Abstract

The cult of Herakles testified in Gela and Akragas by small but important indications, mostly archaeological, and preserved alive throughout the Classical and Hellenistic periods.

In this paper, we followed the traces of this worship in the islands (Rhodes and Crete) from which, according to Thucydides, came the settlers who founded Gela (689/8 BC) on the south coast of Sicily and pinpoint the 'cultural' dimension of this heroes, as an appropriate tool in the effort of the Greeks to replicate in the native environment around them, ideal living conditions, that depriving the country, to ensure their possession.

Key words: Herakles, Gela, Akragas, Rhodes, Crete

* Το θέμα αυτού του άρθρου προέρχεται από τη διδακτορική διατριβή μου στην Κλασσική Αρχαιολογία που υποστήριξα στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών κατά το Α.Ε. 2011-2012.

Εισαγωγή

Στη μορφή του Ηρακλέους, γιου του Διός και της Αλκμήνης, η ελληνική μυθολογία έπλασε την τέλεια εικόνα του ήρωα, του ημιθέου, ο οποίος εξαιτίας των επίγειων αρετών του στην συνέχεια θεωρήθηκε από τους Αθανάτους άξιος αποθεώσεως, ώστε να τον δεχτούν στοργικά στον Όλυμπο ως θεό¹. Γεννημένος στην Θήβα, αλλά με καταγωγή από το Άργος, ο ήρωας, ο οποίος ανήκε στην φυλή του Περσέως, πρωταγωνίστησε σε περιπέτειες που τον οδήγησαν ως τα σύνορα του γνωστού κόσμου, καθώς και στο κατώφλι του Άδη.² Το πραγματικό του όνομα πρέπει να ήταν Αλκείδης (όπως του Αλκαίου, προπαππού του από την πλευρά της μητέρας του), αλλά όταν επισκέφτηκε το μαντείο των Δελφών για να καθαρθεί μετά τον φόνο της συζύγου του Μεγάρας αλλά και των γιων του, η Πυθία τον πρόσταξε να πραγματοποιήσει τους *άθλους* που θα του επέβαλλε ο εξάδελφός του Ευρυσθέας, βασιλιάς των Μυκηνών, και έτσι να λάβει συγχώρεση χάρη στο «κλέος που θα απέκτησε μέσω της Ήρας» (Ηρακλής)³.

Συζητήθηκε πολύ για την πραγματική φύση του Ηρακλή, ήρωα ή θεού, και η έλλειψη του τάφου ή λειψάνων μαζί με την αποθέωσή του, τον έκανε την ιδανική εικόνα πολυμόρφων διαστάσεων: θεωρείτο άρα πολεμιστής, αγωνιστής, μάντης, θεραπευτής, μνητής, ιδρυτής λατρειών και πόλεων και πρόγονος βασιλικών δυναστειών⁴.

Σήμερα είναι σαφές ότι αυτή η σύνθετη εικόνα δημιουργήθηκε με την πάροδο των αιώνων και των διαδοχικών εθνικών και θρησκευτικών στοιχείων που πέρασαν από τον ελληνικό κόσμο, αλλά η προέλευσή του πρέπει να αναζητηθεί στην μυκηναϊκή εποχή⁵.

Σε μια εποχή, όταν το κυνήγι για σαρκοφάγα θηράματα έγινε μία από τις δοκιμές του θάρρους για τον ηγέτη, δικαιολογείται η δημοτικότητα της εικόνας του Ηρακλή ως φονιάς των λιονταριών παρά ταύρων⁶. Ήρωας εξίσου μη ομηρικού τύπου, γιατί συνηθίζει να παραδίδει στα χέρια των ανθρώπων την κυριαρχία πάνω από τα επικίνδυνα και αδάμαστα ζώα, που συχνά φυλάσσονται από ιδιοκτήτες με υπεράνθρωπα χαρακτηριστικά⁷.

¹ Βλ. Valavanis 2004. Larson 2007, σσ. 183-187. Stafford 2012.

² *Ομ. Ύμν. εις Ήρα*. Ψευδ.-Απολλ., Π, 4.8-7.8. Διόδ., IV, 9-39. Υγ., *Fab.*, 29-36.

³ Διόδ., IV, 10.1. *DEMGOL*, λήμμα: *Eracle*. Για τις θεωρίες περί του ονόματός του, βλ. Burkert 1977 [1993], σημ. 21 και 1979 [1997²], σσ. 280-281, σημ. 17.

⁴ Βλ. Brelich 2010², 159-162.

⁵ Βλ. Nilsson 1950².

⁶ Βλ. Burkert [2011], σ. 105.

⁷ Βλ. Burkert [1997²], σ. 154.

Ο *‘Άρχοντας των θηρίων’*, ένας χαρακτήρας που είναι γνωστός στους Έλληνες με το όνομα του Ηρακλή, γεννήθηκε από τη συγχώνευση των μύθων που φέρουν τα ίχνη της κληρονομικής τελετουργίας σαμανικού τύπου. Με την εξέλιξη του ελληνικού πολιτισμού, η μορφή του ήρωα χάνει κάποιες λειτουργίες, διατηρώντας όμως, την κύρια ως νικητής του Θανάτου.⁸

Ο Παπαχατζής απέδωσε τον δημοφιλή χαρακτήρα της λατρείας του στο γεγονός ότι ήταν το μοναδικό στήριγμα του ανθρωπίνου είδους στον άνισο και αιώνιο αγώνα απέναντι στον Θάνατο, προσωποποιήσεις του οποίου ήσαν όλα τα τέρατα, τα θηρία και οι μοχθηροί βασιλείς που ο ήρωας κατατρόπωσε σε όλη τη διάρκεια της ζωής του⁹. Από αυτό το γεγονός πήγαζε η πιο δημοφιλής μορφή λατρείας του ήρωα, η αποτροπαϊκή, την οποία ήδη είχε επισημάνει ο Nilsson.¹⁰ Ο τελευταίος υπογράμμισε επίσης την μεταμόρφωσή του σε *‘δωρικό’* ήρωα με στόχο την *‘άφεση αμαρτιών’* των Σπαρτιατών για τον προπαγανδιστικό τους ρόλο σχετικά με την ανωτερότητά τους στην Πελοπόννησο.¹¹

Αυτό που φαίνεται σαφές είναι ότι ο Ηρακλής αντιπροσωπεύει απόλυτα την *“ηρωική μορφή”* και με το δικαίωμα στην αθανασία, έγινε *‘Ηρωας-Θεός’*¹². Κατέχει, επίσης, μία άλλη διάσταση: εκείνη του εκπολιτιστικού ήρωα και του ιδρυτή των πόλεων και λατρειών.

Η λατρεία του Ηρακλέους στη Σικελία

Οι αρχαίοι μυθογράφοι διήρεσαν τα κατορθώματα του ήρωα σε τρεις κύκλους: *Άθλοι* (ή *Έργα*), *Πάρεργα* και *Πράξεις*. Για κάποιους από αυτούς, ο Ηρακλής έφτασε μέχρι τη Σικελία, ώστε τα ίχνη του περάσματός του είναι πολλά και ευρέως διαδεδομένα από τη δυτική προς την ανατολική περιοχή του νησιού¹³. Εκεί, ο ήρωας ήλθε για να ανακτήσετε ένα βόδι του κοπαδιού που είχε πάρει από το γίγαντα Γηρυόνη, το οποίο του είχε ξεφύγει κατά την επιστροφή του προς στις Μυκήνες. Προσεκλήθη σε αγώνα πυγμαχίας και τελικά κέρδισε τον Έρυκα, τον βασιλιά των Ελύμων, γιο του Ποσειδώνος και στη συνέχεια, κατά τη διάρκεια της πλάνης του στο νησί, απέκρουσε τις επιθέσεις των Σικανών, σκοτώνοντας τους ηγέτες τους (Λευκάσπις, Πεδιακράτης Βουφών, Γλυχάτας, Βυταία, Κρυτίδας)¹⁴ και θέσπισε στην πηγή του ποταμού Κυάνης, κοντά στις

⁸ Βλ. Burkert [1997²], σσ. 156-157.

⁹ Βλ. Papachatzis 2006³, σσ. 144-145.

¹⁰ Βλ. Nilsson 1940 [2006³], σ. 76.

¹¹ Βλ. Nilsson 1949² [2008¹¹], σ. 241.

¹² Βλ. Brelich 2010², 285-288.

¹³ Βλ. Rizzo 2012, σσ. 104-106.

¹⁴ Ανάμεσα στους Σικανούς ήρωες που ενικήθησαν από τον Ηρακλή και αναφέρει ο Διόδωρος (V, 23, 5), ο Πεδιοκράτης, του οποίου το όνομα έχει μία έντονη *‘πολεμική αξία’*, θα μπορούσε κατά την Raccuia (2000, σ. 36.), να

Συρακούσες, τη λατρεία των χθονίων θεοτήτων για να τιμηθεί η αρπαγή της Περσεφόνης, που πριν λίγο καιρό έγινε εκεί¹⁵.

Ανάμεσα στους τίτλους των έργων του λυρικού ποιητή Σησιχόρου (640-555 π.Χ.) που καταγόταν από την Μέταυρο (Ιταλίας) αλλά έζησε πολλά χρόνια στη Σικελία (αρχικά στην Ιμέρα και έπειτα στην Κατάνη όπου πέθανε και ετάφη) και από τα οποία σώθηκαν μόνον αποσπάσματα, υπάρχουν πολλά με τον Ηρακλή ως πρωταγωνιστή (*Κύκνος, Κέρβερος, Γηρυονής*). Το έργο του αναδεικνύει στοιχεία που, απουσιάζοντας από τα γεγονότα γνωστά στον Ησίοδο και στον Όμηρο, προσεγγίζουν τον ήρωα στο ιταλικό και σικελικό περιβάλλον.

Σύμφωνα με τον Burkert, η λατρεία του Ηρακλέους στην Ιταλία και τη Σικελία θα ήταν προϊόν μιας ποιμαντικής κοινωνίας που είδε στον ήρωα τον εγγυητή της ασφάλειάς της¹⁶.

Αυτή η λατρεία πάντως διεδόθη αρκετά νωρίς με τους πρώτους αποίκους που ίδρυσαν τις αποικίες στην ανατολική ακτή του νησιού και μαρτυρείται στην Γέλα από μικρές αλλά σημαντικές ενδείξεις που εντοπίστηκαν στο αποκαλυφθέν υλικό¹⁷.

Καταρχήν η αφιέρωσις¹⁸ χαραγμένη πάνω σε ένα κεραμικό όστρακο, χρονολογούμενο στον 6^ο αι. π.Χ., που βρέθηκε σε ένα αγροτικό ιερό κοντά στην θέση Μπούτερα [Butera] (εικ. 1).

Εικ. 1

αναφερθεί στον έλεγχο της μεγάλης και εύφορης πεδιάδος της Γέλας. Δεν υπάρχει ακόμη ομόφωνη ερμηνεία για την επιγραφή ΠΕΛΙΩ χαραγμένη πάνω σε δύο πήλινους μελανόμορφους δίσκους: θεωρούνται ανάθηματα προς τιμήν μιάς αρσενικής θεότητας (Dubois 1989, αρ. 17ab), προς μία θεά ανήκουσα στην συνοδεία της Δήμητρας και Κόρης (Orlandini 1968, σσ. 48-52) ενώ ο Manganaro (1965, σ. 173) θεωρεί το όνομα αυτό ως γυναικεία προσωποποίηση της πεδιάδας, και πρόσφατα η De Vido (1999) νομίζει ότι είναι δώρα δυο γυναικών προς τρίτον άτομο (άνδρα ή γυναίκα).

¹⁵ Ψευδο-Απολλ., II 110. Διόδ., IV, 22

¹⁶ Βλ. Burkert 1979, σ. 140.

¹⁷ Βλ. Martin 1979. Manganaro 2005.

¹⁸ IGDS, αρ. 162 (6^{ος} αι. π.Χ.). Βλ. Orlandini 1962, σ. 83.

Εικ. 2

Μία δεύτερη αφιέρωσις είναι εκείνη του Βωτάκου προς τον Ηρακλή, προϊόν τυχαίας περισυλλογής από την περιοχή Τσιαντσιάνα [Cianciana], πιθανώς από ένα άλλο αγροτικό ιερό σε απόσταση 5 χλμ. από την Γέλα¹⁹ (εικ. 2).

Στην ίδια εποχή τοποθετείται χρονολογικά και ο μικρός πήλινος βωμίσκος με παράσταση του φόνου του Αλκυονέως²⁰ από τον ήρωα (εικ. 3), ένα εύρημα από την περιοχή του Κάπο Σοπράνο [Capo Soprano]²¹.

Εικ. 3

Ενώ η μάχη του με τον Τρίτονα αναπαριστάται σε δύο άλλους παρόμοιους βωμίσκους: ο μεν πρώτος εκτίθεται στο Μουσείο της Κοπεγχάγης (*Ny Carlsberg Glyptotek*)²², ο δε, στο Λούβρο Παρισίων²³ (εικ. 4-5).

¹⁹ *IGDS*, αρ. 159 = *SEG*, XIX, αρ. 610 = *IGASMG*, αρ. 162 (6^{ος} αι. π.Χ.). Βλ. Orlandini 1957, σ. 96. 1968c, σ. 54.

²⁰ Είναι γνωστοί δύο γίγαντες με το συγκεκριμένο όνομα («*Ο ισχυρός όνος*»), που αμφοτέρους τους φόνευσε ο Ηρακλής: ο πρώτος, γιος του Ουρανού και της Γαίας, ηγήθη των εξεγερμένων στον αγώνα εναντίον των Ολύμπιων Θεών (*Γιγαντομαχία*) στην Φλαίγρα Θράκης. Ο ήρωας, τασσόμενος στον αγώνα με τους θεούς, κατά την διάρκεια της μάχης, εκτόξευσε το πρώτο του βέλος εναντίον του γίγαντος που έπεσε στο έδαφος για να σηκωθεί αμέσως μετά, καθώς ήταν αθάνατος στην γενέτειρά του. Τότε η Αθηνά πρότεινε να τον απαγάγουν και να τον μεταφέρουν μακριά, συμβουλή που εκτέλεσε άμεσα ο ήρωας, μεταφέροντας τον γίγαντα στους ώμους του πέρα από τα σύνορα, όπου έγινε θνητός και αμέσως υπέκυψε στα χτυπήματα του ροπάλου του. Αντ. Λιβ., *Μετ.*, VIII. Ψευδ.-Απολλ., I, 6.1 και 16.1. II, 5.10. Ο δεύτερος, αντίθετα, ήταν βοσκός, φύλακας του ισθμού της Κορίνθου, τον οποίο ο Ηρακλής έπρεπε να διασχίσει κατά την διάρκεια του τελευταίου άθλου του. Ο γίγαντας, που είχε προηγουμένως κλέψει δύο φορές τα ιερά βόδια του θεού Ηλίου, δεν ανέχτηκε την παρείσφρηση του ήρωα και έριξε εναντίον του έναν τεράστιο βράχο, αλλά αστόχησε. Στην δεύτερη προσπάθεια, ο Ηρακλής τον απέκρουσε με το ρόπαλο τραυματίζοντας θανάσιμα τον γίγαντα, ο οποίος και υπέκυψε. *Σχόλ. Πινδ. Νεμ. IV*, 40, 43. Ψευδ.-Απολλ., II, 5.10 και I, 6.1. Ο Orlandini (1959) θεωρεί ότι ο βωμίσκος απεικονίζει τον δεύτερο γίγαντα.

²¹ Βλ. Orlandini 1959.

²² Ο βωμίσκος (αρ. ευρ. 3278) ευρέθη στη Γέλα το 1961. Βλ. Fischer-Hansen 1992, αρ. κατ. 14.

²³ Βλ. van der Meijden 1993, σσ. 83-87, 302-303.

Εικ. 4

Εικ. 5

Εικ. 6

Εικ. 7

Εικ. 8

Η λατρεία του διατηρήθηκε ζωντανή καθ'όλην την διάρκεια της κλασσικής και ελληνιστικής εποχής, όπως μαρτυρούν και τα αργυρά και χάλκινα νομίσματα²⁴ (εικ. 6-8) και τα πήλινα φυλαχτά περιάμματα (*oscilla*) με αποτροπαϊκή επιγραφή²⁵ (εικ. 9-10) και αναζωογονήθηκε από την άφιξη των Κών αποίκων κατά την προκηρυγμένη υπό Τιμολέοντος επανίδρυσιν της Γέλας.

Περίπου εκατό οκτώ χρόνια μετά την ίδρυση της πόλεως τους, οι Γελοί ίδρυσαν το 580 π.Χ. τον Ακράγαντα, που πήρε το όνομα από τον επώνυμο ποταμό. Επελέχθησαν ως οικιστές ο Αριστονούς και ο Πύστιλος, και η υπο-αποικία κληρονόμησε, όπως αναφέρει ο Θουκυδίδης, τα *Γελώα νόμιμα*²⁶.

Από την ακριβή ανάλυση των αρχαίων πηγών²⁷, συνάγεται ότι το γένος των Εμμενιδών, που ήλθε στον Ακράγαντα μαζί με

τους Ροδίους αποίκους, ως μέρος της μικτής ομάδας που ίδρυσε την υπο-αποικία, για να ξεφύγει από την επιρροή των Δεινομενιδών της Γέλας, έσπρωξε τον Πίνδαρο να εξυμνήσει στους στίχους της Ωδής του αφιερωμένης στην Ολυμπιακή νίκη του Θήρωνος (476 π.Χ.), την θηβαϊκή προέλευσή του, χάρη την επανασύνδεση με το γένος των Λαβδακιδών²⁸.

²⁴ Βλ. Gabrici 1927, πίν. IV.13. Rizzo G.E. 1946, πίν. XIX, εικ. 21-22 (τιμολέοντια εποχή). Jenkins 1976.

²⁵ Ένα από αυτά περισυνελέγη (1963) στην βόρεια πλαγιά της Ακρόπολης της Γέλας, μεταξύ του υλικού του 3^{ου} αι. π.Χ. Στην πίσω πλευρά είναι χαραγμένη η επιγραφή [SEG, XXVII, 648 = IGDS, αρ. 19]. Βλ. Orlandini 1968, σ. 54.

²⁶ Θουκ., VI, 4, 4.

²⁷ Βλ. Adornato 2011, σσ. 17-29.

²⁸ Πινδ., *Ολ.*, Β', 41-47. *Εγκώμιον* (αποσπ. 105 Bowra = 124a-b Snell & Maehler). Στην Γέλα μαρτυρείται η φρατρική λατρεία του βοιωτού ήρωα Χαιρεσιλάου, εκ μέρους μάλλον ενός γένους, όπως οι Εμμενίδες στον Ακράγαντα. Βλ. Scirpo cds.

Σύμφωνα με τον Μενεκράτη, και οι πρόγονοι του Θήρωνος ήσαν Θηβαιοί, απόγονοι του Κάδμου, μέσω του γιου του, του Πολυδώρου και του εγγονού του, του Αίμωνος. Η ομάδα που τον σκότωσε κατά τη διάρκεια ενός κυνηγιού, απελάθη στην Αθήνα, όπου μαζί με τους Αργείους εγκατεστάθη στη Ρόδο. Από εκεί ήλθε τελικά στον Ακράγαντα²⁹. Και πράγματι, ο Πίνδαρος επεξηγεί πως ο Αινησίδαμος, ο πατέρας του Θήρωνος, καταγόταν από Θέρσανδρο, γιο του Πολυνεΐκη και της Αργείας, κόρης του Αδράστου, βασιλιά του Άργους.

Φαίνεται άρα λογικό πως ο Ηρακλής, με αργεία καταγωγή αλλά Θηβαίος λόγω γεννήσεως, ήτο το καλύτερο αστέρι κάτω από το οποίο να δημιουργηθεί η δύναμις ενός φιλοδόξου γένους όπως εκείνο των Εμμενιδών, που έλαβε ενεργό μέρος στην αριστοκρατική συνωμοσία με στόχο την πτώση της τυραννίας του Φαλάριδος (554 π.Χ.)³⁰.

Εικ. 10

Ο Ηρακλής έγινε φυσικά για τους Ακραγαντίνους ο ενδοξότερος πρόγονος και ταυτοχρόνως το καταλληλότερο εργαλείο για την επιβίωσή τους σε αυτόχθονο περιβάλλον, όπως αποδεικνύει άλλωστε η παρουσία της λατρείας του στο πάνθεον της υπο-αποικίας³¹.

Μία άμεση αλλά αδιαμφισβήτητη ένδειξη αποτελείται από την επιγραφική μαρτυρία της δωρικής φυλής των Υλλέων³², των οποίων ο γεννήτορας ήταν γιος του ήρωα.

Ενδείξεις παρέχουν επίσης μερικά ευρήματα που τον παριστάνουν σε μερικούς από τους άθλους του: σε πήλινο αποσπασματικό πλακίδιο, ο Ηρακλής κρατά όμηρους τους

Κερκόπες (εικ. 11), σε πήλινη μήτρα απεικονίζεται η παράδοσις του Ερυμανθείου κάπρου (εικ. 12), ενώ η μάχη του ήρωα με τον λέοντα (της Νεμέας)³³ εμφανίζεται μαζί με άλλες μυθολογικές παραστάσεις πάνω σε ένα πήλινο πλακίδιο³⁴ (εικ. 13).

²⁹ Σχολ. Πινδ. Ολ., Β', 16 c. (= *FGrHist*, II, 344).

³⁰ Βλ. Bianchetti 1987, σσ. 92-95.

³¹ Βλ. De Waele 1971, σ. 201.

³² *IG*, XIV, αρ. 952 = *IGDS*, αρ. 185 (3^{ος} - 1^{ος} αι. π.Χ.).

³³ Η μορφή του λέοντος, πέρα από ηλιακό και βασιλικό σύμβολο, συνδέεται στενά με την έννοια του τάφου και του θανάτου και αντιπροσωπεύει τη μεταφυσική δύναμιν του Άδη, επειδή σημαδεύει το χώρο υπό την εξουσία μιάς θεοτήτος. Βλ. Blome 1982, σσ. 72-73.

Εικ. 9

B

Η λατρεία του, μετά την άλωση των Καρχηδονίων (406 π.Χ.) επέζησε και αναζωογονήθη με την επανίδρυση της πόλεως από τους νέους αποίκους που απήντησαν στο κάλεσμα του Τιμολέοντος (339 π.Χ.).

Ο στενός σύνδεσμος του Ηρακλέους με τους αγώνες τεκμηριώνεται από την αφιέρωση, αν και της ρωμαϊκής εποχής (από κοινού με τον Ερμή), χαραγμένη στα λίθινα καθίσματα που πιθανότατα ανήκαν στο γυμνάσιο βόρρεια από την κάτω αγορά της πόλεως³⁵ (εικ. 14).

Στην εικονογραφία των ακραγαντινών νομισμάτων εντοπίζονται ίχνη που αναφέρονται στις θεότητες του υστεροαρχαϊκού πανθέου (εικ. 15): η μορφή του αετού δεν συνδέεται μόνον με τον Δία ως βασιλικό σύμβολο, αλλά και στους ηλιακούς θεούς της γονιμότητας (Ηλιος/Απόλλων), ενώ ο ποτάμιος καρκίνος (*Thelrhousa fluviatilis*), σύμβολο του επωνύμου ποταμού Ακράγαντος (και ως εκ τούτου,

πηγή υδρικής γονιμότητας), είναι επίσης το επίσημον στην νομισματοκοπία της Κω (όπου, μεταξύ άλλων, συνοδεύεται στον Εμπροσθότυπο από την *Κεφαλή του Ηρακλέους*). Σ' ένα χωρίο του Ψευδο-Ερατοσθένους (*Κατασθ.*, 11) αναφέρεται ότι κατά τον δεύτερο άθλο, τη μάχη με τη Λερναία Ύδρα, ο Ηρακλής συνέθλιψε κάτω από τα πόδια του ένα τεράστιο καρκίνο που απεστάλη εναντίον του από την Ήρα, όπως φαίνεται σε νόμισμα της Φαιστού που χρονολογείται κατά το δεύτερο μισό του 5^{ου} αιώνα (εικ. 16)³⁶.

Τέλος, μη αμελητέος παράγων στη δημοτικότητα του ήρωα-θεού αποτελεί η έντονη παρουσία του στις αγγειογραφικές παραστάσεις της αττικής κεραμικής που εισήχθη και στην Γέλα και στον Ακράγαντα από τα μέσα του 6^{ου} έως στο τρίτο τέταρτο του 5^{ου} αιώνα π.Χ., και εντοπίζεται κυρίως στις νεκροπόλεις, όπου απεικονίζονται σχεδόν όλα τα κατορθώματά του³⁷ (εικ. 17-19).

Εικ. 11

Εικ. 12

³⁴ Το πλακίδιο που ευρέθη γύρω του Ναού Α, που πρόσφατα ταυτίστηκε ως Απολλώνειον παρά Ηράκλειον από τον Adornato (2011, σσ. 103-120), πέρα από τον άθλο, εμπεριέχει άλλες παραστάσεις (δύο γρύπες, Βελλεροφόντα επί του Πηγάσου, και η Ευρώπη επί του ταύρου), θέμα αυτό το τελευταίο που θα μπορούσε να υποδείξει την κρητική καλλιτεχνική καταγωγή του.

³⁵ Βλ. Griffio 1963, σσ. 179-184, πίν. LVIII-LIX, 1985, 1987, σσ. 27-29. De Waele 1971, σσ. 7-8. Moretti 1976.

³⁶ Βλ. Carroccio 1996, σσ. 25-32.

³⁷ Βάσει του καταλόγου για την έκθεση *TA ΑΤΤΙΚΑ* (2004), παρατηρείται ότι ο Ηρακλής είναι παρόν ειδικά στις αγγειογραφίες της μελανόμορφης αττικής κεραμικής: 550-525: 2 μ.μ. *σκύφοι* [C10-11] (μάχη με τους λέοντες του Κυθερώνας και Νεμέας); 525-500: 11 μ.μ. αγγεία (επί το πλείστον *λέκυθοι*) [D09 (Ερυμάνθειος κάπρος), D10bis

Αφού τόσο η Γέλα, όσο ο Ακράγας ιδρύθησαν από μικτή ομάδα ροδο-κρητικών αποίκων³⁸ το 689/8 και το 580 π.Χ. αντίστοιχα, σύμφωνα με τη χρονολογία που μας παρέδωσε ο Θουκυδίδης³⁹, είναι σαφές ότι οι ρίζες αυτής της λατρείας συνδέονται με εκείνες των αποίκων που έφτασαν στη Σικελία. Ως εκ τούτου, είναι απαραίτητο να αναλυθεί η παρουσία αυτής της λατρείας και στη Ρόδο και την Κρήτη (τουλάχιστον μέχρι τον 6^ο αιώνα π.Χ.).

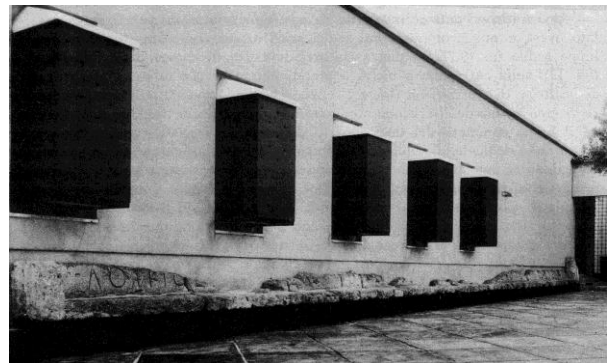
Εικ. 13

Η λατρεία του στη Ρόδο

Η παρουσία του ήρωα στο νησί τεκμηριώνεται από την αναφορά στην ‘Αναγραφή της Λίνδου’ του αναθήματος που αφιέρωσε προς την θεά στο ιερό βράχο της ακρόπολης⁴⁰.

Ο Ηρακλής όμως συνδέθηκε με τον ίδιο δωρικό αποικισμό του νησιού όταν με την έλευσή τους κατά τους πρωτογεωμετρικούς χρόνους (μετά το

950 π.Χ.), οι Δωριείς με επικεφαλής τον Τληπόλεμο, γιο του Ηρακλέους και της Αστυοχείας, είχαν ιδρύσει (ή επανιδρύσει⁴¹) τις τρεις ροδιακές πόλεις, προερχόμενοι μάλλον από μία κοινότητα (Άργος) που δεν είχε ακόμη διαμορφωθεί σε πόλη-κράτος.⁴²

Εικ. 14

(Κερκόπες), D19 (λέων Νεμέας), D22 (Αμαζονομαχία), D28 (Νέσσος), D35 (Κερκόπες), D48 (Κρητικός ταύρος), D50 (Κύκνος), D53 (Φώλος), D69 (μάχη για τον δελφικό τρίποδα); 500-475: 13 μ.μ. αγγεία [F1 (μάχη για τον τρίποδα), F3 (Τρίτων), F10 (λέων Νεμέας), D11 (κήπος των Εσπερίδων), F17 (κιθαρωδός Ηρακλής), F19 (άλογα του Διομήδους), F22 (Κρητικός ταύρος), F26 (λέων Νεμέας), F39 (Αμαζονομαχία), F40 (Στυμφαλίδες όρνιθες), F48 (Αμαζονομαχία), F64 (λέων)]; 475-450: 1 ε.μ. *λέκυθος* (Ηρακλής, Δηϊάνειρα και Ύλλος); 450-425: 1 ε.μ. *πελίκη* (στεφανωμένος Ηρακλής) άγνωστη προέλευση. Βλ. Panvini & Giudice 2004.

³⁸ Για το θέμα της προέλευσης των ροδο-κρητικών αποίκων και για το πάνθεον τους στη Σικελία, βλ. Scirpo c.d.s. Για την περίπτωση του Ακράγαντος ειδικά, βλ. Scirpo 2013.

³⁹ Θουκ., VI, 4, 3-4.

⁴⁰ *Αναγραφή της Λίνδου*: δυο ασπίδες, ως λάφυρα πολέμου, από τις νίκες του επί Ευρυπίλου στην Κω και Λαομέδοντος στην Τροία [B.5]. Ακολουθούν έπειτα τα αναθήματα των γιών του: μία *φιάλη* από τον Τληπόλεμο [B.6] και μία χρυσή *φιάλη* από τον Τήλεφο [B.8].

⁴¹ Βλ. Sakellariou 1999, σ. 226.

Ο Όμηρος τοποθέτησε τον ίδιο Τληπόλεμο, αρχηγός της μικρής Ροδιακής ομάδας που συμμετείχε στον Τρωικό Πόλεμο⁴³, ο οποίος σκοτώθηκε σε μονομαχία με τον Σαρπηδόνα, βασιλιά της Λυκίας⁴⁴.

Οι νεοφερμένοι Δωριείς άποικοι, πράγματι, απορρόφησαν τη μνήμη των κατορθωμάτων των Αχαιών αποδίδοντάς τα στον Ηρακλείδη οικιστή, ο οποίος ως Μυκηναίος ήρωας, δεν μπορούσε παρά να είναι ο ιδανικός υποψήφιος για την εξύμνηση του ιδρυτικού μύθου.

Εικ. 15

Ο Pugliese Carratelli, ακολουθώντας τα ίχνη της αρχαίας και περίφημης *πάτρας* των *Εξαγιαδών*, πρότεινε την ταύτιση του πολέμου για τον οποίο κάνει λόγο ο ιστορικός Αιέλουρος, που μνημονεύεται στην *Αναγραφή της Λίνδου* με

αφορμή την αφιέρωση δύο ασπίδων εκ μέρους του Ηρακλέους⁴⁵, με την ιστορία της σύγκρουσης μεταξύ του χωρικού (πιθανού μυθικού προγόνου των *Εξαγιαδών* και άρα συμβόλου της αντίστασης των προελληνικών Ροδίων στην δωρική κατάκτηση του νησιού) και του ήρωα (προσωποποίησης των Δωριέων εισβολέων και αποίκων)⁴⁶.

⁴² Η πατριά αχαϊκής καταγωγής, που αποτελούνταν από τους απογόνους του Ηρακλή (*Ηρακλείδες*) τέθηκε επικεφαλής της λεγόμενης δωρικής εισβολής στην ηπειρωτική Ελλάδα. Η συνάντησις του Αχαιού ήρωα και των προγόνων των Δωριέων έλαβε χώρα στην Θεσσαλία, όταν ο Ηρακλής τους βοήθησε στην μάχη εναντίον των Λαπίθων. Τότε ο Αιγίμιος, γιος του Δώρου, υποσχέθηκε στον ήρωα να δώσει το ένα τρίτο των κατακτημένων εδαφών στους απογόνους του (Διόδ., IV, 37.3, IV, 58.6). Μεταξύ των Ηρακλειδών που αναφέρει ο Όμηρος είναι ο Τληπόλεμος και ο Θεσσαλός που δηλώνεται ως κάτοικος της Θεσπρωτίας (Ηρ., VII, 176). Πρέπει λοιπόν να θεωρήσουμε ότι λίγο πριν από τον Τρωικό πόλεμο, οι πρόγονοι των Δωριέων ζούσαν στην νότια Ήπειρο. Έτσι, από την Εφύρα, στην Θεσπρωτία, ξεκίνησε ο Τληπόλεμος με πολλά πλοία και με προορισμό τη Ρόδο, συνοδευόμενος από τους προγόνους των Δωριέων (Όμ., *Ιλ.*, Β, στ. 653-670), αφού πρώτα θανάτωσε τον θείο του πατέρα του Λικύμνιο. Υπέρ της καταγωγής από την Ήπειρο δηλώνει ο Hammond (1967a, 1967b, 1973, 1976). Άρα η καταγωγή του Τληπολέμου από την Πελοπόννησο πιθανώς είναι καρπός της πινδαρικής «διόρθωσης» των ροδιακών καταβολών. Η επιλογή του Άργους, υπαγορευμένη από την αναγκαιότητα χρήσης της μοναδικής ουδέτερης ακόμη δύναμης στην Ελλάδα, απεδείχθη εύστοχη, καθώς η ακόλουθη πολιτική της Ρόδου ήταν φιλο-αθηναϊκή και αντι-σπαρτιατική. Έτσι εξηγείται και η αποσιώπησις του γεγονότος ότι οι Διαγορίδες, από την πλευρά της μητέρας τους, κρατούν από τον Αριστομένη, τον ήρωα του Γ' Μεσσηνιακού πολέμου (500-490 π.Χ.). Βλ. Konstantinopoulos 1997. Υπέρ της αργειακής καταγωγής συνηγορούν οι άριστες σχέσεις μεταξύ του Άργους και της Ρόδου ως την ελληνιστική εποχή. Βλ. Papachristodoulou 1970, σσ. 17-20, Papachristodoulou Chr., 1994², σ. 59.

⁴³ Όμ., *Ιλ.*, II, 653-670.

⁴⁴ Όμ., *Ιλ.*, V, 628-698. Η Ελένη, μετά το θάνατο του Μενελάου, είχε καταφύγει στην Ρόδο υπό την προστασία της αργίτισσας φίλης της, βασίλισσας Πολυξώς, χήρας του Τληπολέμου που, σύμφωνα με τον Πausanias (III, 19.9-10), διέταξε τις γυναίκες να την απαγχονίσουν. Εξ ου και η λατρεία της *Λενδρίτιδος* Ελένης κατά τους ιστορικούς χρόνους. Βλ. Hughes 2005 [2007], σσ. 359-360.

⁴⁵ *Αναγραφή της Λίνδου*, [B.5]. [...]ο Αιέλουρος εν τωι Περί του ποτί Εξαγιαδάς πολέμου, [...].

⁴⁶ Βλ. Pugliese Carratelli 1957, σσ. 59-60.

Στενά συνδεδεμένη με τη Ρόδο είναι εξίσου η τυπική εικονογραφία του, με τη λεοντή και το ρόπαλο, που πρωτοεμφανίζεται στο δεύτερο μισό του 7^{ου} αι. π.Χ., και οφείλεται στο έργο του Πεισάνδρου εκ Καμίρου (645 περ. – 590 περ. π.Χ.), που έγραψε επικό ποίημα περί των Ηρακλέους άθλων⁴⁷. Ακριβώς τότε, για πρώτη φορά, σ' αυτό το ποίημα, καθορίζεται η περιγραφή του (με λεοντή και το ρόπαλο), ενώ ο αριθμός των δώδεκα άθλων του είναι μεταγενέστερος, αν και ο Müller θεώρησε που και αυτό ανάγεται στον Πείσανδρο⁴⁸.

Εικ. 16

Είναι πάντως αξιοσημείωτο το γεγονός ότι η αρχαιότατη λατρεία του *Ηρακλέους Βουθοίνα*⁴⁹, που πιθανώς χρονολογείται στην περίοδο του δωρικού αποικισμού του νησιού, συνδέεται με ιαματικά λουτρά⁵⁰. Λίγο βορειότερα της Λίνδου, κοντά στις θερμές πηγές ονόματι *Θερμυδραί*⁵¹, τελούνταν θυσίες προς τιμήν του ήρωα, σύμφωνα με ένα παράξενο τελετουργικό: κατά την διάρκεια της θυσίας δύο ταύρων, ο ιερέας απήγγειλλε βλαστήμιες και κατάρες εναντίον του Ηρακλέους⁵².

⁴⁷ Σουίδα, λήμμα: *Πείσανδρος*.

⁴⁸ Βλ. Müller [1858], I, p. 160

⁴⁹ Σουίδα, λήμμα: *Βούθος / Βουθοίνας: ο Ηρακλής Βουφάγος*.

⁵⁰ Βλ. Morelli 1959, σσ. 148-149. Durand 1986, 145-173.

⁵¹ Στέφ. Βυζ., λήμμα: *Θερμυδραί*. Ταυτίζεται με το σημερινό «Λιμάνι του Παραδείσου», στο Hiller von Gaertringen 1931, στήλη 746.

⁵² Για την εορτή προς τιμήν του, βλ. Nilsson 1906, σσ. 450-451 και Burkert 1970, σ. 364.

17

Εικ.

Μερικοί αρχαίοι μυθογράφοι⁵³ μας παρέδωσαν ένα *Αίτιον* για να ερμηνεύσουν την προέλευση της παραπάνω τελετουργίας⁵⁴: όταν ο ήρωας έφτασε στον λιμένα των *Θερμυδρών* μαζί με τον Ύλλο, χόρτασε την πείνα του καταβροχθίζοντας ένα από τα βόδια που ήταν ζευγμένα στο άροτρο ενός χωρικού, ο οποίος είχε αρνηθεί να του το πουλήσει⁵⁵.

Ο θάνατος του οικόσιτου βοδιού, ο οποίος θεωρούνταν παράνομος κατά την αρχαιότητα, έγινε αποδεκτός ως αποκατάσταση μιας αρχικής ιεροσυλίας και ενεργοποιείται από έναν ξένο ή από έναν *φαρμακόν*, στον οποίο απευθύνουν τις αδικίες που καθιστούν έκδηλη την περιθωριοποίηση της κοινότητας. Έτσι ο Ηρακλής, κατεξοχήν περιθωριακός ήρωας, καταλήγει να θεωρείται ως ο ιδανικός ιδρυτής αυτής της λατρείας⁵⁶, ως συνδετικός κρίκος μεταξύ μιας αρχαίας προ-ελληνικής λατρείας (όπου δεν ήταν αποδεκτά τα θύματα) και μιας παραδοσιακής δωρικής λατρείας, τόσο από τον van Gelder⁵⁷ όσο και από τον Morelli.

Εικ 18

Ο Croon υποστήριξε ότι η λινδιακή λατρεία ήταν μία *λιθοβολία*, η οποία συνήθως συνδέεται με τις λατρείες γονιμότητας. Η ιστορία αυτή υποδηλώνει ότι η εορτή συνέπιπτε με την περίοδο της άρωσης

⁵³ Λακτ., *Div. Inst.*, I, 21, 31-37. Ψευδ.-Απολλ., II, 5, 11.8. Κον. (*FGrHist*, 26 F 1, XI).

⁵⁴ Για τον πλήρη κατάλογο των αρχαίων πηγών, βλ. Morelli 1959, σσ. 54-56. Για την καλλιμάχεια προέλευση του *Αιτίου*, βλ. Croon 1953.

⁵⁵ Ο Καλλιμάχος στο 1^ο βιβλίο των *Αιτίων* ανέφερε μία ελάχιστη γνωστή ιστορία του Ηρακλή, που έλαβε χώρα στην Λίνδο, την οποία διάβασε σε έναν τοπικό συγγραφέα ή σε ένα «Χρονικό» του ναού, συγκρίνοντάς την με μία παρόμοια ιστορία του Ηρακλή και του Θειοδάμαντα και με την θυσία του Απόλλωνος στην Ανάφη. Ο Ψευδο-Απολλόδωρος (II, 5, 11.8) τοποθέτησε τον μύθο στη θέση Θερμυδραί, λιμάνι της Λίνδου, όπου παράλλαξε σε αμαξηλάτη τον χωρικό που καταριόταν τον ήρωα σε ένα κοντινό βουνό. Ο Φιλόστρατος (*Imag.*, II, 24), τέλος, πρόσθεσε το όνομα του χωρικού (*Θειδάμας*) ο οποίος όχι μόνο έβριζε τον ήρωα, αλλά επιπλέον του πετούσε και πέτρες. Βλ. Barigazzi 1976. Για το ινδοευρωπαϊκό σχήμα της τριπλής λειτουργίας, βλ. Cuartero i Iborra 1998, σσ. 19-21.

⁵⁶ Βλ. Cuartero i Iborra 1998, σσ. 20-21

⁵⁷ Βλ. van Gelder 1900, σ. 348.

19

για την ενίσχυση της ευφορίας των άρτι οργωμένων αγρών ή με την περίοδο της συγκομιδής. Ο πρωταγωνιστής είχε υποστεί προσβολές και λασπολογίες και ο κόσμος τον λιθοβολούσε για να αυξήσει την γονιμότητα του εδάφους ή την αφθονία

της συγκομιδής. Οι προσβολές είχαν αποτροπαϊκό ρόλο, καθώς κρατούσαν μακριά τα κακά πνεύματα. Το στοιχείο που παραμένει ακόμη ανεξήγητο αφορά την σύνδεση μεταξύ της λατρείας των προσβολών και της θυσίας του βοδιού/ταύρου. Η εισαγωγή του Ηρακλέους οφείλεται στην φήμη του ως προστάτη των ιαματικών υδάτων και το παράδοξο της προσβολής του ήρωα, του κατεξοχήν προστάτη του ανθρώπου από κάθε μορφή κακού, λύθηκε με τον αιτιολογικό μύθο: ο Ηρακλής ευφράνθηκε με τις προσβολές και ευλόγησε την γη των Λινδίων⁵⁸.

Εικ.

Από τις επιγραφές της ελληνιστικής περιόδου, συμπεραίνεται ότι η λατρεία του εισήχθη στο επίσημο πάνθεον του ροδιακού κράτους μόνον στον 3^ο αι. π.Χ.⁵⁹.

Η λατρεία του στην Κρήτη

Ανάμεσα στους Άθλους που του επεβλήθησαν από τον Ευρυσθέα, ο Ηρακλής εστάλη στην Κρήτη για να συλλάβει ζωντανό τον ταύρο που στοίχειωσε τότε την περιοχή της Κνωσού⁶⁰. Μετά τη σύλληψη και την παράδοσή του στο ανάκτορο των Μυκηνών, η ομορφιά του ζώου εμπόδισε τον Ευρυσθέα να το θυσιάσει προς τιμήν της θεάς Ήρας στο ιερό της στο Άργος (και η ίδια η θεά αρνήθηκε να το αποδεχθεί ως τρόπαιο του Ηρακλή), και έτσι ο ταύρος έμεινε ελεύθερος να περιφέρεται στην Πελοπόννησο μέχρι την άφιξή του στο Μαραθώνα, όπου συνάντησε το τέλος του από τα χέρια του Θησέως.

⁵⁸ Βλ. Croon 1953, σσ. 293-299.

⁵⁹ Βλ. Morelli 1956, σ. 148.

⁶⁰ Ψευδ.-Απολλ., II, 94. Διόδ., IV, 13, 4. Παυσ., I, 27, 9.

Παρά το γεγονός ότι η λατρεία του Ηρακλέους είναι σπάνια στο νησί⁶¹, η μορφή του εντάσσεται στο πλαίσιο των δωρικών ιδρύσεων (ή επανιδρύσεων) των κρητικών πόλεων πάνω από τα ερείπια της μινωικο-μυκηναϊκής κοινωνίας του νησιού. Ίχνη της λατρείας του προέρχονται από τις επιγραφικές και νομισματικές πηγές.

Πέραν από το τοπωνύμιο (*Ηράκλειον*) του επιλείου της Κνωσού, η εικόνα του ήρωα-θεού είναι παρούσα και στα νομίσματα της ελληνιστικής εποχής των πόλεων της Χερσονήσου, Φαιστού, Αλλαρίας και Πραισού⁶², το όνομά του επικαλείται σε μία εκ της Ιτάνου επιγραφή⁶³ και σε ένα μολύβδινο έλασμα εκ της Φαλάσαρνας⁶⁴ και η παρουσία της φυλής των Υλλέων στην Κυδωνία και τη Λατώ⁶⁵, ωθεί στο συμπέρασμα ότι η λατρεία του συμπεριελήφθη στο πάνθεόν τους.

Στη Φαιστό, σχετικά με την ίδρυσή της οι αρχαίες πηγές παραδίδουν δύο γενεαλογικές γραμμές (μινωική και αχαϊκή-δωρική), αντανάκλαση της διπλής ψυχής της πόλεως. Ο Στράβων, στην παρέκβασή του σχετικά με τις τρεις μεγαλύτερες πόλεις της Κρήτης (Κνωσός, Κυδωνία και Γόρτυνα), ανέφερε τις τρεις ιδρύσεις πόλεων από τον Μίνωα: την Κνωσό, την Κυδωνία και την Φαιστό⁶⁶. Κατά μία άλλη εκδοχή, η πόλις ιδρύθη από τον *Φαίστο*, απόγονο του Ηρακλέους, ο οποίος είχε προηγουμένως βασιλέψει στην Σικυώνα⁶⁷. Η δεύτερη αυτή παράδοση είναι και η

⁶¹ Βλ. Burkert [1993], σ. 438.

⁶² Βλ. Svoronos 1890, σσ. 253-265, πιν. III-IV, XXVII-XXVIII.

⁶³ IC III, IV, n. 37.

⁶⁴ IC II, XIX, n. 7.

⁶⁵ Ησυχ., λήμμα: *Υλ<λ>έες* (Κυδωνία). IC I, XVI, n. 26, 32 (Λατώ).

⁶⁶ Στράβ., X, 4, 7-8.

⁶⁷ Πασ., II, 6, 6-7. Στέφ. Βυζ., λήμμα: *Φαίστος*.

αρχαιότερη, ίσως με αντι-σπαρτιατικό (γορτυνιακό) χαρακτήρα, καθώς ο ήρωας ήταν Αχαιός⁶⁸.

Πιθανώς με το στόχο της υπεροχής των Δωριέων στο νησί πρέπει να εξηγηθεί η λατρεία του και στην Φαιστό ήδη στην αρχαϊκή εποχή, δεδομένου ότι η αρχαιότερη μαρτυρία παραμένει το ενεπίγραφο όστρακο αγγείου του β' μισού του 6^{ου} αι. π.Χ.⁶⁹ (εικ. 20α-β), όπου η αναφορά του ήρωα μαζί με τον Γόρτυνα θα μπορούσε να δηλώνει την συμφωνία μεταξύ των δύο πόλεων και να τον συσχετίζει με τις οικιστικές λατρείες και στα δύο κέντρα⁷⁰. Ο La Rosa, πράγματι, υπέθεσε ότι το όστρακο προέρχεται από έναν ναΐσκο αφιερωμένο στους δύο ήρωες⁷¹.

Εικ. 20α

Εικ. 20β

Στο πολυποίκιλο εθνικό και κοινωνικό πλαίσιο της Κρήτης στην Ανατολίζουσα και Αρχαϊκή εποχή, η παρουσία της φυλής των Υλλέων σε ορισμένες πόλεις, βάσει κυρίως δημοσίων επιγραφών της Ελληνιστικής περιόδου, είναι από μόνη της μία απόδειξις της ύπαρξης του ήρωα στο πάνθεον πολλών νησιωτικών κοινοτήτων, που χαρακτηρίζονταν από την επικράτηση του δωρικού στοιχείου⁷², και συχνά σε συνδυασμό με άλλους μεγάλους θεούς.

Παρά το γεγονός ότι ο Απόλλων ήτο ο κάτοχος από τα μεγαλύτερα μαντεία του αρχαίου κόσμου, υπήρξαν ωστόσο κάποια προς τιμήν των ηρώων (είτε αυτοί να ήσαν μάντεις είτε όχι) που τοπικώς, μέσω εγκοιμήσεως ή κληρομαντείας, επιτελούσαν την επικοινωνία του ανθρώπου με το *θείον*⁷³: ο Πausanίας, παραδείγματος χάρις, περιγράφει τη μαντική λατρεία του Ηρακλέους σε σπήλαιο κοντά σε μία πηγή νερού στην χώρα της Βούρας (Αχαΐα)⁷⁴, καθώς ο ήρωας ήταν επίσης, ο κάτοχος της

⁶⁸ Ο Πausanίας (II, 6.7) αναφέρει μία παράδοση που θέλει τον Φαίστο, επώνυμο ήρωα της κρητικής πόλεως, ως γιος του Ηρακλέους και βασιλιά της Σικυώνος, που προτίμησε να πάει στην Κρήτη, αφήνοντας τον θρόνο στο γιό του, τον Ρόπαλο. Ενώ ο Στέφανος Βυζαντίου τον θεωρεί γιο του Ροπάλου, εγγονό του Ηρακλέους και εν τέλει, οικιστή της Φαιστού. Περί φαιστίων γενεαλογιών, βλ. Federico 2008.

⁶⁹ Βλ. Guarducci 1952-1954, σ. 172. 1959-1960, σ. 429. Mastrokostas 1961, σ. 90.

⁷⁰ Βλ. Cucuzza 2005, σ. 324.

⁷¹ Βλ. La Rosa 1991-1992, σσ. 63-87.

⁷² Για μία πρόσφατη επισκόπηση της εθνογένεσης των Δωριέων, βλ. Σακελλαρίου 2009, I, σσ. 289-368.

⁷³ Βλ. Brelich 2010², 94-98.

⁷⁴ Πaus., VII, 25, 10.

θεραπευτικής λατρείας στον Ύηττο (Βοιωτία), όπου ο ίδιος περιηγητής αναφέρει το αρχαίο ανεικονικό άγαλμα⁷⁵.

Ότι η λατρεία του Ηρακλέους συνδέεται με εκείνη δωρική του (Πυθίου ;) Απόλλωνος, φαίνεται να το δείχνει η μαρμάρινη μετόπη (όπου απεικονίζεται η παράδοσις του Ερυμανθείου κάπρου στον Ευρυσθέα)⁷⁶ που ανεκαλύφθη τυχαία το 1905 στην Κνωσό, και η οποία ανήκει στη διακόσμηση ενός ναού της κλασσικής εποχής που η Κρητική πόλις είχε κτίσει σε αυτήν την θέση⁷⁷ (εικ. 21).

Εικ. 21

Αξιοσημείωτο το γεγονός ότι η αρχαιότερη αφιέρωσις στον ήρωα ευρέθη στην Φαιστό, όπου επίσης τεκμηριώνεται η ύπαρξις ενός Πυθίου⁷⁸, όπως στην Γόρτυνα και την Αξό. Εδώ επιπλέον, σύμφωνα με τον Manganaro⁷⁹, αποδεικνύεται η δωρική φυλή των Υλλέων. Στις άλλες κρητικές πόλεις όπου αυτή επιβεβαιώνεται επιγραφικώς (Λατώ και Κυδωνία), υπήρχε ένα *Λατόσιον* (καθώς και στην Γόρτυνα και την Αξό).

Τέλος, πάνω σε οπισθότυπο μιας κοπής της Πολυρρηνίας που χρονολογείται στην Ελληνιστική περίοδο (330-300 π.Χ.), απεικονίζεται ένας βούκρανος, που έχει πρόσφατα⁸⁰ ερμηνευθεί ως σύμβολο για τη (παρούσα και στη Γόρτυνα) λατρεία του *Εκατομβαίου Διός*, ή του τοπικού ήρωα *Βουδάμου*⁸¹, υπό του οποίου το επίθετο («ο δαμαστής βοδιών»), γίνεται, κατά την άποψή μας, να ταυτιστεί μάλλον ο γιος του Διός και της Αλκμήνης.

Συμπεράσματα

Η λατρεία του «εκπολιτιστικού» ήρωα εμφανίζεται στη Λίνδο, όπου ο Ηρακλής όχι μόνο ήταν ο πρόγονος του δωρικού οικιστού των τριών ροδιακών πόλεων, αλλά ήταν και ηγεμών επιτυχημένης

⁷⁵ Πaus., IX, 24,3. Βλ. Brelich 2010², 100. SEG, XXVI, αρ. 524.

⁷⁶ Ο άθλος του Ερυμανθείου κάπρου αναφέρεται για πρώτη φορά από τον Εκάταιο της Μυλήτου (550-480 π.Χ.) στο δεύτερο βιβλίο των *Γενεαλογιών* (FHistGr, 1 F 6) και από τον Σοφοκλή στις *Τραχίνιας* (περίπου 445 π.Χ.) αλλά οι πρωιμότερες αρχαιολογικές αναπαραστάσεις χρονολογούνται ήδη στα μέσα του 6^{ου} αι. π.Χ..

⁷⁷ Βλ. Benton 1937. Το ίδιο εικονογραφικό θέμα απεικονίζεται σε πήλινο πλακίδιο εκ Ακράγαντος (εικ. 12).

⁷⁸ Πιθανώς ταυτίζεται με τον ναΐσκο που απεκαλύφθη στις αρχές του 20^{ου} αι. από τον Luigi Pernier στο δωμάτιο 68 του μινωικού ανακτόρου.

⁷⁹ Βλ. Manganaro 1966. Αντίθετη άποψη έχει ο Jones (1987, σ. 223).

⁸⁰ Βλ. Στεφανάκης 2013, σσ. 37-38.

⁸¹ IC II, XXIII, n. 11. Gondicas 1988, σ. 207. Martinez Fernandez 2012, σ. 99, αρ. 13.

εκστρατείας ενάντια στους αυτόχθονους (προδωρικούς;) πληθυσμούς και επίσης μνημονευόταν ως ιδρυτής τελετουργιών γονιμότητας και ως ευσεβής αφοσιωμένος στην «Κυρία της Λίνδου», στο ιερό της οποίας αφιέρωσε τα λάφυρα των πολεμικών νικών του (μία παράδοση αυτή που διατηρείτο από τους γιους του, τον Τληπόλεμο και τον Τήλεφο).

Ακόμη και στην Κρήτη, ο γιος του Διός ήταν ο πρόγονος του οικιστού της Φαιστού και μαζί με τον Ερμή, εκπροσωπούσε αναμφισβήτητα σεβαστό σύμβολο της τελειότητας για τη νεολαία των Κρητικών αγέλων.

Στη Σικελία, παρατηρούνται τα ίδια χαρακτηριστικά: ηρωική και εκπολιτιστική διάσταση.

Σταθμός των μακρόχρονων περιπλανήσεών του κατά τη διάρκεια του δεκάτου Άθλου, το νησί τον είδε πρωταγωνιστή των πολεμικών συγκρούσεων κατά των αυτοχθόνων Σικανών (η σύγκριση με τους προδωρικούς κατοίκους στη Ρόδο και στην Κρήτη φαινόταν φυσιολογική στα μάτια των Ελλήνων αποίκων της Γέλας). Η νίκη του επί τοπικών ηρώων και οι ιδρυτικοί μύθοι (πρωτίστως, των Θεσμοφορίων στις Συρακούσες) και η σχέση του με τις ιαματικές πηγές⁸², το έκαναν εν τέλει δημοφιλές θέμα στην καρδιά και των Ακραγαντινών που τον λάτρευαν στο Γυμνάσιο, μαζί με τον (Δρομαίο;) Ερμή⁸³.

Στο Θουκυδίδη οφείλεται η τελική ταύτιση της Σικελίας με το νησί της Θρινακίας που αναφέρεται στην Οδύσσεια του Ομήρου, όπου βοσκούσαν τα ιερά κοπάδια του θεού Ηλίου. Αλλά ποιος θα μπορούσε να πρωτοσυνδέσει με τη Σικελία, την εικόνα ενός πλουσίου σε αγέλες νησιού, αν όχι οι Ρόδιοι έμποροι που την θεωρούσαν ως ‘νησί του Ηλίου’; Δεν αποκλείεται ότι αυτή η τελική τοποθέτηση οφείλεται στο έπος του Πεισάνδρου, γύρω στο 600 π.Χ., στον οποίο κατά παράδοση, αποδίδεται η κανονικοποίησις για τους δώδεκα άθλους του ήρωα⁸⁴.

Είναι εξίσου ενδιαφέρον πόσο συχνά αυτός λατρευόταν μαζί με τον Ερμή (πρωταγωνιστή, ακόμη νεογέννητο, μίας περιπετειώδους κλοπής κοπαδιού από τον Απόλλωνα).

Για τη νίκη του επί του γίγαντος Αλκυονέως στον ισθμό της Κορίνθου, που είχε προσπαθήσει να κλέψει μερικά βόδια⁸⁵ από το κοπάδι του Γηρυόνη που ο Ηρακλής είχε πάρει για να ολοκληρώσει τον άθλο του, ο ήρωας δεν edίστασε να τον σκοτώσει με πέτρες (η λιθοβολία θεωρείται συνήθως

⁸² Βλ. Marconi 1999. Από την πρόσφατη ανάλυση του αποθέτη (όπου ευρέθησαν και χάλκινα ταυρόμορφα αγαλματίδια) εκ του αγροτικού ιερού στη θέση Fontana Calda, στα περίχωρα της Butera, η Portale (2008) συμπεραίνει ότι η κύρια λατρευόμενη θεότητα, η ‘Πολυστέφανος’, ήταν η Άρτεμις μαζί με την ακολουθία της των Νυμφών. Τεκμηριώνεται εξίσου η παρουσία της Αθηνάς και της Περσεφόνης. Αναρωτιέμαι εάν αυτή η συνύπαρξις των τριών θεών που αγάπησαν πολύ τη Σικελία, ήδη γνωστή στην Ιμέρα, στο φως των σποραδικών ευρημάτων στη γύρω περιοχή (επιγραφικές αφιερώσεις), δεν θα αποτελούσε ένδειξις μιας σχέσης του Ηρακλέους με το εν λόγω ιερό.

⁸³ Βλ. De Miro & Fiorentini 2011, σσ. 71-101.

⁸⁴ Βλ. Huxley 1969, σσ. 100-105.

⁸⁵ Ο Πίνδαρος (*Νεμ.*, Δ', 85) τον αναφέρει με τον επίθετο *Βουβότα* (*Βουκόλο*).

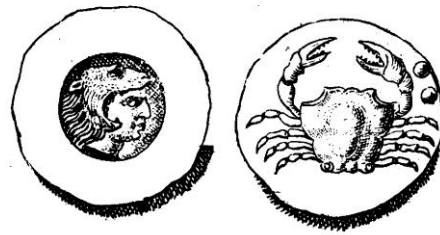
ιεροτελεστική μαγεία παρά γενναία πράξη). Ο Burkert νομίζει ότι αυτό του κλεμμένου κοπαδιού του Αλκυονέως ήταν μία παραλλαγή του διασημότερου επεισοδίου για το κοπάδι του Ηλίου, δεδομένου ότι για να νικήσει το γίγαντα, ο Ηρακλής δεν χρησιμοποίησε τη δύναμή του, αλλά την πονηριά του. Και το ίδιο ισχύει και για την μάχη με τον γέροντα της θάλασσας (να είναι αυτός ο Νηρεύς, ο Πρωτεύς ή ο Τρίτων), όπου ο ήρωας πρέπει να υποβάλει τον 'άρχοντα των ζώων'.⁸⁶

Ο Ηρακλής παρέμεινε στην καρδιά των Σικελιωτών ως απτό σύμβολο της υπεροχής και της ελευθερίας από τον πόνο και το φόβο, που διαπερνούσαν εκείνες τις σκοτεινές εποχές του παρόντος, σκιαγραμμένες από αδελφοκτόνους πολέμους και άμυνα από τον «Βάρβαρο».

Δεν είναι τυχαίο ότι σε μία τόσο ευαίσθητη ιστορική περίοδο όσο εκείνη της καρχιδονιακής επίθεσης στα τέλη του 5^{ου} αιώνα π.Χ., η ηγεσία των Συρακουσών είχε επιλέξει την 'Κεφαλή του Ηρακλέους', ως διακριτικό σύμβολο για τα πολλά επικεκομμένα χάλκινα νομίσματα μικροτέρων νομισματοκοπειών, και να μεταφέρει ταυτοχρόνως το μήνυμα του Πανελληνίου αγώνος κατά των Καρχηδονίων⁸⁷ (εικ. 22α-β).

Εικ. 22α

Εικ. 22β

⁸⁶ Βλ. Burkert [1997²], σ. 155.

⁸⁷ Βλ. Calciati 1983, σ. 205. Santelli & Campana 2008, σ. 15.

Βιβλιογραφία

- Adornato, G. 2011, *Akragas Arcaica. Modelli culturali e Linguaggi artistici di una città Greca d'Occidente*, Pisa.
- Barigazzi, A. 1976, “*Eracle e Tiodamante in Callimaco e Apollonio Rodio*”, in *Prometheus*, II, 227-238.
- Benton, S. 1937, “*Herakles and Euristheus at Knossos*”, in *JHS*, LVII, 38-43.
- Bianchetti, S. 1987, *Falaride e Pseudo Falaride*, Roma.
- Blome, P. 1982, *Die figürliche Bildwelt Kretas in der geometrischen und früharchaischen Periode*, Mainz am Rhein.
- Brelich, A. 1958, *Gli eroi greci. Un problema storico-religioso*, Roma (Milano, 2010²).
- Burkert, W. 1970, “*Buzyge und Palladion*“, in *ZRGG*, XX, 4, 356-368.
- Burkert, W. 1977, *Griechische Religion der archaischen und klassischen Epoche*, Stuttgart [Αθήναι, 1993].
- Burkert, W. 1979, *Structure and History in Greek Mythology and Ritual*, Berkeley [Αθήναι, 1997²].
- Calciati, R. 1983, *Corpus Nummorum Siculorum. La Monetazione di Bronzo*, 1, Novara.
- Carroccio, B. 1996, “*Il Ποτάμιος/Λιμναίος Καρκίνος nelle monete della Brettia ellenizzata*”, in *NAC*, XXV, 11-48.
- Croon, J.H. 1953, “*Heracles at Lindus*”, in *Mnemosyne*, s. IV, VI, 283-299.
- Cuartero i Iborra, F.J. 1998, “*Hèracles, fundador de sacrificis: l'heroi i les tres funcions*”, in *Faventia*, XX, 2, 15-25.
- Cucuzza, N. 2005, “*Festòs «post-minoica»: note di topografia e di storia*”, in *CretAnt*, VI, 285-335.
- De Miro, E. - Fiorentini, G. 2011, *AGRIGENTO VI. Agrigento romana: gli edifici pubblici civili*, Pisa-Roma.

- de Waele, J.A. 1971, *Acragas Graeca. Die historische Topographie des griechischen Acragas auf Sizilien, I. Historischer Teil*, Roma.
- De Vido, S. 1999, “*Due piatti in dono*”, in *SicA*, XXXII, 97, 67-74.
- Dubois, L. 1989, *Inscriptions grecques dialectales de Sicile. Contribution à l'étude du vocabulaire grec colonial*, Paris.
- Durand, J.-L. 1986, *Sacrifice et labour en Grèce ancienne. Essai d'anthropologie religieuse*, Paris-Rome.
- Federico, E. 2008, “*Una genealogia festia in Cinetone spartano. Dati per una cronologia*”, in *CretAnt*, IX, 287-300.
- Fischer-Hansen, T. 1992, *Catalogue Campania, south Italy and Sicily in Ny Carlsberg Gliptotek*, Copenhagen.
- Gabrici, E. 1927, *La monetazione di bronzo della Sicilia antica*, Palermo.
- Giannikourì, A. - Panvini, R. (a.c.d.) 2004, «*Ta Αττικά*». *Veder greco a Gela. Da Rodi a Gela tra VII e V secolo a.C. Catalogo della mostra (Rodi, 29/7-27/9/2004)*, Palermo.
- Giudice, F. - Panvini, R. (a.c.d.) 2003, «*Ta Αττικά*». *Veder greco a Gela. Ceramiche attiche figurate dall'antica colonia. Catalogo della mostra (Gela, Siracusa, Rodi, 2004)*, Roma.
- Griffo, P. 1963, “*Contributi epigrafici agrigentini*”, in *Kokalos*, IX, 163-184.
- Griffo, P. 1985, “*Ancora su due epigrafi agrigentine*”, in *SicA*, XVIII, 59, 53-64.
- Griffo, P. 1987, *Il Museo Archeologico Regionale di Agrigento*, Palermo.
- Guarducci, M. 1952-1954, “*Iscrizioni vascolari arcaiche da Festos*”, in *ASAA*, XXX-XXXII, n.s., XIV-XVI, 167-173.
- Guarducci, M. 1959-1960, “*Nuove note di epigrafia siceliota arcaica*”, in *ASAA*, XXXVII-XXXVIII, n.s., XXI-XXII, 249-278.
- Hammond, N.G.L. 1967², *A History of Greece to 322 B.C.*, Oxford (1991³).
- Hammond, N.G.L. 1967, *Epirus. The geography, the Ancient Remains, the History and Topography of adjacent areas*, Oxford.
- Hammond, N.G.L. 1973, *Studies in Greek History*, Oxford.
- Hammond, N.G.L. 1976, *Migrations and Invasion in Greece and adjacent areas*, Park Ridge, N.J.
- Hammond, N.G.L. 2008, *The Literary Tradition for the Migrations*, in *CAH*³, II, 2, XXXVI-b, 678-712.
- Huxley, G.L. 1969, *Greek Epic Poetry from Eumelos to Panyassis*, Cambridge.

- Hughes, B. 2005, *Helen of Troy: Goddess, Princess, Whore*, London [Milano, 2007].
- Jenkins, G.K. 1970, *The Coinage of Gela*, Berlin.
- Jenkins, G.K. 1990², *Ancient Greek Coins*, London.
- Jones, N.F. 1987, *Public Organization in Ancient Greece. A Documentary Study*, Philadelphia.
- Konstantinopoulos 1997 = Γ. Κωνσταντινόπουλος, *Ο Ροδιακός Κόσμος II. Η ροδιακή μυθολογία του VII Ολυμπιονίκου*, Ρόδος.
- La Rosa, V. 1991-1992, “*Per la Festòs di età arcaica*”, in M.G. Picozzi - F. Carinci (a.c.d.), *Vicino Oriente, Egeo, Grecia, Roma e mondo romano, tradizione dell’antico e collezionismo di antichità. Studi in memoria di L. Guerrini*, [in *StudMisc*, XXX], Roma, 1996, 63-87.
- Larson, J. 2007, *Ancient Greek Cults. A guide*, New York.
- Manganaro, G. 1965, “*Per la storia dei culti in Sicilia*”, in *PP*, XX, 163-178.
- Manganaro, G. 1966, “*Iscrizione opistografa di Axos con prescrizioni sacrali e con un trattato di symmachia*”, in *Historia*, XV, 11-22.
- Manganaro, G. 2005, “*La mazza di Herakles*”, in *Epigraphica*, LXVII, 1-2, 9-16.
- Marconi, C. 1999, “*Eracle in terra indigena?*”, in S. Vassallo (a.c.d.), *Colle Madore. Un caso di ellenizzazione in terra sicana*, Palermo, 293-305.
- Martin, R. 1979, “*Introduction à l’étude du culte d’Héraclès en Sicile*” in *Recherches sur les Cultes Grecs et l’Occident*, 1, Paris.
- Martínez Fernández, A. 2012, *Επιγραφές Πολυρρηνίας [Δημοσιεύματα του ΑΔ, 103]*, Αθήνα.

- Mastrokostas, E. 1955 = E. Μαστροκώστας, “Παραναγνώσεις”, in *AEph*, s. IV, XCIV, 90.
- Morelli, D. 1959, *I culti in Rodi* [in *StClOr*, VIII], Pisa.
- Moretti, L. 1976, “*Epigraphica, 14. Un ginnasio per Agrigento*”, in *RFIC*, CIV, 182-186.
- Müller, K.O. 1857², *Geschichte der griechischen Literatur bis auf das Zeitalter Alexanders*, Breslava (Firenze, 1858).
- Nilsson, M.P. 1906, *Griechische Feste von religiöser Bedeutung mit Ausschluss der Attischen*, Leipzig (1995³).
- Nilsson, M.P. 1940, *Greek Popular Religion*, New York [Αθήναι, 2006³].
- Nilsson, M.P. 1949², *A History of Greek Religion*, Oxford [Αθήναι, 2008¹¹].
- Nilsson, M.P. 1950², *The Minoan-Mycenaean Religion and its Survivals in Greek Religion*, Lund.
- Orlandini, P. 1957, “*Noterelle epigrafiche da Gela*”, in *Kokalos*, III, 94-97.
- Orlandini, P. 1959, “*Arule arcaiche a rilievo nel Museo Nazionale di Gela*”, in *MDAI(R)*, LXVI, 97-103.
- Orlandini, P. 1962, “*L’espansione di Gela nella Sicilia centro-meridionale*”, in *Kokalos*, VIII, 69-121.
- Orlandini, P. 1968, “*Gela. Topografia dei santuari e documentazione archeologica dei culti*”, in *RIA*, n.s., XV, 20-66.
- Panvini, R. (a.c.d.) 1998, *Gela. Il Museo Archeologico. Il catalogo*, Gela.
- Papachatzis 2006³ = Ν.Δ. Παπαχατζής, *Η Θρησκεία στην αρχαία Ελλάδα*, Αθήναι.
- Papachristodoulou, I. 1970 = I.X. Παπαχριστοδούλου, “*Σχέσεις Άργους και Ρόδου στον 3^ο αι. π.Χ.*”, in *Τέχνη Ρόδου*, II, 17-20.
- Papachristodoulou, Chr. 1994² = Χ.Ι. Παπαχριστοδούλου, *Ιστορία της Ρόδου*, Αθήναι.
- Portale, E.C. 2008, “*Coroplastica votiva nella Sicilia di V-III secolo a.C.: la stipe di Fontana Calda a Butera*”, in *Sicilia Antiqua*, V, 9-58.
- Pugliese Carratelli, G. 1957, “*Exagiadai*”, in *PP*, XII, 59-60.
- Raccuia, C. 2000, *Gela antica. Storia, economia, istituzioni. Le origini*, Messina.

- Rizzo, G.E. 1946, *Monete greche della Sicilia*, Roma.
- Rizzo, R. 2012, *Culti e miti della Sicilia antica e proto cristiana*, Caltanissetta.
- Sakellariou, M.B. 1999, *ΠΟΛΙΣ. Ένας τύπος αρχαίου Ελληνικού κράτους*, Αθήναι.
- Sakellariou, M.B. 2009, *Ethne Grecs a l'Age du Bronze*, I-II [*Μελετήματα*, 47], Athènes.
- Santelli, G. & Campana, A. 2008, “*Le prime contromarche siciliane su bronzo*”, in *Monete Antiche*, VII, 38, 11-15.
- Scirpo, P.D. 2013, Βιβλιοκρισία για το G. Adornato, *Akragas arcaica: modelli culturali e linguaggi artistici di una città d'Occidente* (Milano, 2011), στο *Θίασος*, II, (2013), Note e discussioni, 3-8.
- Scirpo, P.D. cds., *Η προέλευσις και η εξέλιξις των ροδο-κρητικών λατρειών στην Γέλα και τον Ακράγαντα (8ος - 5ος αι. π.Χ.)*, Αθήνα, υπ. εκδ.
- Stafford, E. 2012, *Herakles* [*Gods and Heroes in the Ancient World*, 10], London.
- Stefanakis, M. 2013 = Μ.Ι. Στεφανάκης, *Πολυρρήνια. Η νομισματική παραγωγή από τον 4^ο αιώνα π.Χ. μέχρι τον 1^ο αιώνα μ.Χ.* [*Eulimene. Serie*, 1], Ρέθυμνο.
- Svoronos, J.N. 1890, *Numismatique de la Crète ancienne*, Mâcon.
- Valavanis, P. 2004 = Π. Βαλαβάνης (επιμ.), «*Ηρακλής Ήρωας Μέγιστος*». *Ο ήρωας των Αγώνων, του Περιβάλλοντος και του Πολιτισμού. Κατάλογος της έκθεσης (Μουσείο Γουλανδρή Φυσικής Ιστορίας – Κέντρο ΓΑΙΑ Αθήνα, Φεβρουάριος 2004 – Ιούνιος 2005)*, Αθήνα.
- van der Meijden, H. 1993, *Terrakotta-Arulae aus Sizilien und Unteritalien*, Amsterdam.
- van Gelder, H. 1900, *Geschichte der alten Rhodier*, Haag.

1. Όστρακο αγγείου με εγχάρακτη αφιέρωση στον Ηρακλή εκ αγροτικού ιερού στη Butera (6^{ος} αι. π.Χ.) (από Orlandini 1962, πιν. IX.1).
2. Βάση ροπάλου με εγχάρακτη αφιέρωση του Βωτάκου στον Ηρακλή (6^{ος} αι. π.Χ.) (από Orlandini 1968, εικ. 28).
3. Πήλινος βωμίσκος εκ Γέλας [MAR Gela 8164] (6^{ος} αι. π.Χ.): ο φόνος του Αλκυονέως εκ μέρος του Ηρακλέους (από Panvini 1998, εικ. III.1).
4. Πήλινος βωμίσκος εκ Γέλας [Paris, CA 5956] (550-530 π.Χ.): η μάχη του Ηρακλέους με τον Τρίτωνα (από Pugliese Carratelli 1996, αρ. 98, I).
5. Πήλινος βωμίσκος εκ Γέλας [Copenhagen NM 3278] (550-525 π.Χ.): η μάχη του Ηρακλέους με τον Τρίτωνα (από Fisher-Hansen 1992, αρ. 14).
6. Αργυρή λίτρα της Γέλας (339-310 π.Χ.): κεφαλή του Ηρακλέους με λεοντή / κεφαλή του θεού ποταμού Γέλα (από Jenkins 1970, αρ. 541).
7. Χάλκινη τετράς της Γέλας (από Jenkins 1970, αρ. 545).
8. Χάλκινη εξάς της Γέλας (από Jenkins 1970, αρ. 546).
9. Πήλινο αποτροπαικό φυλαχτό περιάμμα (*oscillum*) εκ της ακροπόλεως Γέλας [MAR Gela, 8797] (τέλη 4^{ου} – αρχές 3^{ου} αι. π.Χ.): κεφαλή του Ηρακλέους με λεοντή (από Panvini 1998, εικ. III.8β).
10. Ενεπίγραφο πήλινο αποτροπαικό φυλαχτό περιάμμα (*oscillum*) εκ της ακροπόλεως της Γέλας [MAR Gela, 17546] (αρχές 3^{ου} αι. π.Χ.) (από Panvini 1998, εικ. III.13).
11. Πήλινο αποσπασματικό πλακίδιο εκ Ακράγαντος [MAR AG 1274] (550 π.Χ.): ο Ηρακλής αιχμαλώνει τους Κερκόπες (από Griffio 1987, εικ. 99).
12. Πήλινη μήτρα εκ Ακράγαντος [MAR SR, χ.αρ.ευρ.] (545 περ. π.Χ.): ο Ηρακλής παραδίδει τον Ερυμάνθειο κάπρο στον Ευρυσθέα (από Adornato 2011, εικ. 55α-β).
13. Πήλινο αποσπασματικό πλακίδιο εκ Ακράγαντος [MAR AG 1269] (550 π.Χ.): ο Ηρακλής με τον λέοντα της Νεμέας (από Adornato 2011, εικ. 2).
14. Λίθινο εδώλιο με αναθηματική επιγραφή προς τους Ερμή και Ηρακλή (από Griffio 1987, εικ. 12)
15. Αργυρή διδραχμή του Ακράγαντος (510-500 π.Χ.): αετός / ποτάμιος καρκίνος (από Jenkins 1990², I, αρ. 46).
16. Αργυρός στατήρ της Φαιστού (430-400 π.Χ.): Ηρακλής και η Λερναία Ύδρα (από Carroccio 1996, πιν. III-7).

17. Αττική λέκυθος του Ζωγράφου του Εδιμβούργου εκ Γέλας [MAR Gela CN 125B] (500-480 π.Χ.): ο Ηρακλής στον κήπο των Εσπερίδων (από Panvini 1998, εικ. VIII.49).
18. Αττική μελανόμορφη λέκυθος του Ζωγράφου της Γέλας εκ της νεκροπόλεως της Γέλας [MAR SR 21139] (525-500 π.Χ.): η μάχη του Ηρακλέους με τον Κύκνο (από Panvini & Giannikouři 2004, εικ. IV/G14).
19. Αττική μελανόμορφη λέκυθος του Ζωγράφου των Συρακουσών 20541 εκ της νεκροπόλεως της Γέλας [MAR SR 21149] (500-475 π.Χ.): η μάχη του Ηρακλέους με τον Τρίτωνα (από Panvini & Giannikouři 2004, εικ. IV/G10).
20. Οστρακο αγγείου με εγχάρακτη αφιέρωση στον Ηρακλή και τον Γόρτυνα εκ της ακροπόλεως της Φαιστού (από Guarducci 1952-1954, εικ. 1-2).
21. Μαρμάρινη μετόπη εκ Κνωσσού (455 π.Χ.): ο Ηρακλής παραδίδει τον Ερυμάνθειο κάπρο στον Ευρυσθέα (από Benton 1937, πιν. III).
22. Χάλκινο ημίλιτρον του Ακράγαντος (400 περ.): κεφαλή του Ηρακλέους με λεοντή / ποτάμιος καρκίνος (από Calciati 1983, αρ. 92 CM).